

DE WEG NAAR GDANSK

hendrik de jong

Hendrik de Jong is verbonden aan de redactie buitenland van de Volkskrant.

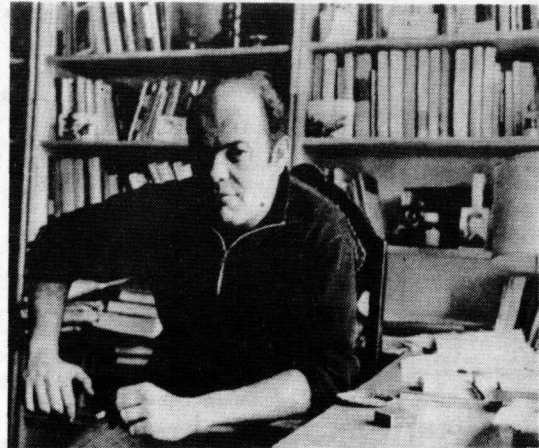
Op een regenachtige herfstavond dwaal ik door een troosteloze flatwijk van Warschau. Op zoek naar de woning van een bekende Poolse dissident. Eindelijk vind ik het juiste blok, loop een binnenplaats op en dan naar de toegangsdeur van het trappenhuis. Als ik de trappen beklim, heeft de verborgen camera in de achtereinde brandende lamp boven de deur mij al elders op een beeldscherm met een hoge kijkdichtheid onder de geheime politie gezet. Ik bel aan en de deur wordt geopend door een lange, forse, kalende man met de handdruk van een smid: Jacek Kuron. We schrijven september 1979.

De hele avond bulderde Kuron alsof hij een massavergadering toesprak. Het Giererekregime was ernstig verzwakt en durfde geen hervormingen in te voeren uit angst dat een sneeuwbal-effect zou ontstaan, aldus Kuron. Toch was het regime in zijn ogen zo verzwakt dat het steeds meer terrein zou moeten prijsgeven aan de samenleving. Hij voorzag een ontwikkeling, waarbij alle belangrijke maatschappelijke geledingen - arbeiders, boeren, schrijvers etc. - zich langzaam maar zeker buiten de officiële partijstructuur zouden gaan organiseren. In de volgende fase zou dan een strijd gevoerd worden tussen het totalitaire stelsel enerzijds en de zelfstandig opererende organisaties anderzijds. Kuron geloofde dat dit proces kon plaatsvinden zonder dat het Kremlin hierin zou ingrijpen. Alleen in die laatste conclusie was Kuron te optimistisch. Voor de rest bleek zijn visie exact een jaar later werkelijkheid te worden met de stormachtige opkomst van de onafhankelijke vakbeweging Solidariteit. Maar zelfs Kuron kon op dat moment niet bevroeden dat de machtsstructuur van de Poolse communistische partij zo snel als een kaartenhuis in elkaar zou zakken.

Op die avond vertelde Kuron dat zijn Comité voor sociale zelfverdediging, KOR, bestond uit 33 leden en ongeveer 500 activisten daaromheen. Maar hij gaf lachend toe dat die laatste schatting waarschijnlijk wat aan de erg rooskleurige kant zat. Hij wees erop dat het KOR toen zojuist een *Charta voor arbeiders-rechter* had gepubliceerd, waarin stakingsrecht, betere arbeidsomstandigheden en hogere lonen werden geëist. Met gepaste trots vertelde Kuron dat het handvest in een oplage van 10.000 exemplaren was verspreid en door 65 mensen uit verschillende delen van Polen was ondertekend. Nauwelijks anderhalf jaar later zou de onafhankelijke vakbond Solidariteit bijna 10 miljoen leden tellen. Maar voordat deze doorbraak tot stand kwam, hadden Kuron en zijn medestanders een jarenlange geschiedenis van verbeten oppositie voeren tegen het Poolse partijestablishment achter de rug.

intellectuele oppositie

Wat Kuron betreft begon het allemaal in 1967. De golf van enthousiasme waarop Gomulka in 1956 tot partijleider was benoemd, was weggeëbd. De meeste hervormingen en concessies, die de partijleiding toen had gedaan, waren teruggedraaid. Wat overbleef, was de desillusie. In dat jaar '67 publiceerden twee jonge partijleden Karol Modzelewski en Jacek Kuron een pamflet getiteld: *Een open brief aan de partij*.

KOR-lid Jacek Kuron
Uit: Oost-Europa Verkenningen no. 51

Beide marxistische docenten aan de universiteit van Warschau vielen de partijheerschappij aan vanuit een links-communistisch standpunt. Kuron zou in de loop van de tijd hiervan afstand nemen en zich in een meer anarcho-syndicalistische richting ontwikkelen. Maar op dat moment stelden zij dat de Poolse samenleving was verdeeld tussen de arbeidersmassa en een 'heersende bureaucratie', die de arbeidskracht van de arbeiders even rusteloos uitbuitte als in welk kapitalistisch systeem dan ook. De partij-intellectuelen riepen op tot een vorm van revolutionair communisme, waarin de arbeidersklasse direct zou heersen door een democratie van arbeidersraden.

Hoewel het pamflet binnen Polen niet in brede kring gelezen werd, was de partijtop gealarmeerd. De linkse dwarsliggers Kuron en Modzelewski verdwenen voor drieënehalf jaar de gevangenis in. Achter tralies maakten zij mee hoe de intellectuele gisting op de universiteiten in maart 1968 tot uitbarsting kwam. De aanleiding was, zoals vaker in de geschiedenis, een toneelstuk. Het stuk van de beroemde Poolse negentiende eeuwse schrijver Adam Mickiewicz handelde over de politieke strijd tegen de tsaristische heersers in Polen. De goede Poolse verstaander had aan een half woord voldoende om de parallellen met het heden te trekken. De passages, die de Russische macht aanklaagden, werden dan ook op een daverend applaus onthaald. Het verbod van het toneelstuk leidde tot spontane straatdemonstraties

van studenten, die door de politie werden opgebroken. De autoriteiten reageerden met dreigingen en anti-semitische pamfletten. Op 8 maart werd een massa-meeting op de universiteit van Warschau uiteengeslagen door politie en met bussen door de partij aangevoerd rapalje. Straatgevechten in Warschau en Krakow volgden. Vele studenten en hoogleraren werden gearresteerd of ontslagen.

Het vervolg was één van de zwartste bladzijden uit de Poolse naoorlogse geschiedenis. Onder leiding van het partij- en regeringsapparaat werd een hysterische anti-semitische lastercampagne en een grootscheepse zuivering onder de intelligentsia ontketend. Meer dan de helft van de 30.000 joodse overlevenden van de holocaust verlieten Polen noodgedwongen.

Twee belangrijke conclusies vielen uit de maart-opstand van 1968 te trekken. Het leek slechts nog een kwestie van tijd of Gomulka zou vervangen worden door de ultra-nationalistische, anti-semitische en anti-Russische geheime politiechef generaal Moczar. Maar 1968 was ook het jaar van Dubcek in Tsjechoslowakije en Moskou wilde onder geen beding verdere verschuivingen in zijn invloedssfeer. Het was echter duidelijk geworden dat Gomulka van de populaire en onafhankelijkste Oosteuropese partijleider in 1956 was veranderd in 1968 in een wankele marionet die alleen nog door de krachtige steun van het Kremlin in het zadel kon blijven.

De maart-opstand had ook verre gaande gevolgen voor de intellectuele oppositie. De studentenbeweging was trouw gebleven aan de idealen van 1956. Zij eisten een einde aan de censuur, academische vrijheid en economische hervormingen in de richting van decentralisatie. Maar de kloppartijen in de straten van Warschau en Krakow vernietigden ook voorgoed de hoop van de intellectuele oppositie op hervormingen via de partij naar een democratisch-socialisme. De pijnlijkste ervaring voor de intelligentsia vormde op het moment zelf echter de totale onverschilligheid van de Poolse arbeiders voor hun streven. Sterker nog, het bewind bleek in staat arbeiders te ronselen om lastige studenten in elkaar te slaan. Het zou jaren duren voordat de intellectuele oppositie weer van zich zou laten horen.

arbeidersoppositie

De arbeiders gingen intussen hun eigen weg. Maar zij moesten in de opstand van december 1970 bemerken dat deze keer de intelligentsia niet thuis gaf. De arbeidsonlusten braken 14 december los op de scheepswerven van Gdansk en Gdynia, omdat Warschau van de ene dag op de andere forse prijsstijgingen van een aantal levensmiddelen aankondigde. Het besluit van Gomulka was een psychologische blunder van de eerste orde, want de prijsstijgingen zouden een week vóór kerstmis moeten ingaan. De maatregel was ook tekenend voor het isolement van Gomulka, die dagelijks ketterend over enorme stapels dossiers zat gebogen. Deze aangedragen statistieken hadden allemaal één ding met elkaar gemeen: ze hadden niets meer met de realiteit te maken.

Arbeiders op de werven in Gdansk en Gdynia legden het werk neer en gingen de straat op. Een woedende menigte bestormde het plaatselijke partijhoofdkwartier, toen niemand hen te woord wilde staan. De reactie was een algemene staking in Gdansk. In plaats van te onderhandelen besloot Gomulka de 'contra-revolutie' met geweld neer te slaan. Dat werd hem fataal. De grote Oostzee-kuststeden vormden die week het toneel van bloedige straatgevechten, brandstichtingen, bezettingsstakingen en betogingen. Veiligheidstroepen, maar ook het leger - het is een hardnekkige mythe in Polen dat het leger vóór 1981 niet op Polen heeft geschoten - openen het vuur op betogende arbeiders. Het werkelijke

aantal doden lag ver boven het officiële cijfer van 56 slachtoffers.

Hoe dit ook zij, aan het eind van die week stond het land aan de rand van een algemene nationale staking en Gomulka's positie op instorten. De genadeslag kwam voor hem toen het Kremlin via een boodschap van Brezjnef liet weten de voorkeur te geven aan een politieke boven een militaire oplossing van de crisis. Gomulka ging en de nieuwe partijleider Gierek kwam.

Maar daarmee was de stakingsgolf aan de Oostzeekust niet ten einde. Eind januari 1971 laaide de arbeidsonrust in Szczecin en in Gdansk zelfs weer op. Nieuwe, radicalere stakingscomité's eisten intrekking van de prijsverhogingen, vrije partij- en vakbondsverkiezingen, een einde aan de leugens in de pers en de komst van Gierek om hun grieven te bespreken. Pas toen Gierek inderdaad op de Warski-werf verscheen, negen uur lang in een hooglopend debat met de stakers was gegaan en een wanhopig beroep op hen had gedaan ('Help ons, help mij ... ik ben maar een gewone arbeider zoals jullie') en pas toen de prijsverhogingen waren ingetrokken, was de opstand voorbij.

De arbeidsoptand van 1970 steeg in betekenis ver uit boven de studentenonrust van 1968. Voor het eerst in de na-oorlogse Oosteuropese geschiedenis had een partijleider als direct gevolg van een arbeidersrebellie het veld moeten ruimen. Voor het eerst ook sinds decennia was een Oosteuropese partijleider van zijn Olympus afgedaald om in een fabriek spontaan met arbeiders te discussiëren over de toekomst van de samenleving. De Poolse arbeiders kwamen daarbij tot de ontdekking dat ze de kracht bezaten om de intrekking van de voedselprijsverhogingen af te dwingen. En de nieuwe Poolse leiding was zich van deze kracht maar al te goed bewust. De zwakte van de arbeidersbeweging was dat ze elk duidelijk strategisch doel miste. De afwezigheid van de adviseurs uit de intelligentsia speelde de beweging hierbij zeker parten. Bij de stakingen namen eisen op het gebied van godsdienst of onafhankelijke vakbonden geen prominente plaats in. De Poolse partijleiding kreeg na 1956 nog een tweede historische kans om ernst te maken met een hervormingsbeleid.

Zes jaar later werd duidelijk dat het Gierek-bewind problemen kreeg om zijn buitenlandse schuld af te lossen. Maar ook binnenlands had Gierek na zijn eerste succesvolle jaren langzamerhand elk krediet verspeeld. Toen in 1976 de partijtop toch probeerde op economische gronden verdedigbare voedselprijsverhogingen door te voeren, ging onmiddellijk het hele land plat. Binnen 24 uur werd de prijsverhoging ongedaan gemaakt. Het toonde aan dat in economisch opzicht de Poolse partij-elite de gevangene van de eigen arbeidersklasse was geworden.

solidariteit

Na 1976 kwamen de historische draden langzaam samen. Ter verdediging van de in 1976 gevangengenomen arbeiders richtte Kuron een comité op, het KOR. Dit comité slaagde erin in verrassend korte tijd deze arbeiders vrij te krijgen. Het KOR begon zich vervolgens ook op te werpen als verdediger van arbeidersrechten. Aan de Oostzee-kust in Gdansk ontstonden kleine comité's, die in de verre toekomst wilden streven naar onafhankelijke vakbonden. Een van de actieve leden in deze comité's was een ontslagen elektro-monteur op de Lenin-werf in Gdansk, Lech Walesa, die ondermeer vanwege zijn leiderschap bij de stakingen in 1970 op straat was gezet. Ook onder de katholieke intelligentsia begonnen oppositionele clubs te ontstaan.

Wat al deze verschillende stromingen met elkaar verbond was een gemeenschappelijke afkeer van een volstrekt incompetent, corrupt en gedemoraliseerd com-

Affiche van Solidariteit
Uit: Uitgeverij EPO, Berchem

Lech Walesa temidden van arbeiders
Uit: Oost-Europa Verkenningen no. 52

munistisch bewind. Het communisme in Polen is sinds 1945 nooit populair geweest. Maar in de zomer van 1980 bleek dat het elke geloofwaardigheid had verloren. Arbeiders en een groot deel van de intelligentsia grepen terug naar een eeuwenoude inspiratiebron in Polen: de rooms-katholieke kerk. Tegelijkertijd waren arbeiders en intelligentsia ervan overtuigd geraakt dat alleen een macht, die onafhankelijk stond van de gecorrumpeerde partij, enig perspectief zou bieden. Het wonder lukte in de zomer van 1980: in de accoorden van Gdansk werd de onafhankelijke vakbond Solidariteit erkend door de autoriteiten.

De afloop is bekend. Solidariteit is buiten de wet gesteld en Jacek Kuron zit voor de zoveelste keer van zijn leven in de gevangenis en wacht op zijn proces.

